

OSMANLI TOPLUMUNDA SÜFİLERİN RAMAZAN BAYRAMI ADET VE GELENEKLERİ

Zekeriya IŞIK¹

Atıf: Işık, Z. (2022). Osmanlı toplumunda süfilerin Ramazan bayramı adet ve gelenekleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 393-409. doi: 10.17218/hititsbd.1162237

Özet: Osmanlı İmparatorluğu'nda süfilerin devlet ve toplumla ilişkileri, örgütlenme biçimleri, dini ve tasavvufi anlayışları, tekke ve zaviyelerin idari, mimari, sosyal ve ekonomik yapıları vb. konularda farklı disiplinlerden bir hayli çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak süfilerin gerek inanç ve zihin dünyaları gerekse sosyal çevreyle olan gündelik ilişkilerine dair son derece önemli bilgiler ihtiva ettiği anlaşılan başta Ramazan ve Ramazan bayramı olmak üzere kandil geceleri, Cuma ve aşure günleri, kurban ve cenaze merasimleri gibi hususlara dair çalışmaların daha az olduğu anlaşılmaktadır. Süfilerin Ramazan ayına ve oruç ibadetine büyük ehemmiyet verdikleri, derin zahiri ve tasavvufi anlamlar yükledikleri nihayet Ramazan bayramını da başta oruç olmak üzere yoğun bir şekilde ibadet ve taat ile geçirdikleri bu ayın bir hasadı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Tarikattan tarikata bazı usul ve kaideler değişmekle birlikte ortaya konulan uygulamaların ve geleneklerin anlam ve mahiyeti benzer olup aynı gayelere hizmet etmiştir. Bu nedendir ki Ramazan bayramlarını, bayram gecesini, bayram namazı, bayramlaşma, türbe ziyaretleri, dergâhın bürokrasiye, halka ve ihvana açılması, ikramların yapılması, vaaz, sohbet, ibadet, ayin ve zikir gibi çok sayıda uygulamayı zamanla oluşan adet ve geleneği işe koşarak, manevi hissiyatın ve coşkunun olabildiğince yoğunlaştığı bir atmosferde ihya etmişlerdir. İşte bu çalışma tüm Müslüman toplumda olduğu gibi süfiler arasında da büyük bir ehemmiyete haiz olduğu anlaşılan Ramazan bayramı olgusunu, gündelik yaşamlarına olan çok yönlü yansımalarını, bu zamanlarda kamusal alanla ve sosyal çevreyle geliştirdikleri ilişkilerin mahiyetini, gelenekselleşen adetlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Konunun mahiyeti, kaynakların yetersizliği gibi etkenler çalışmanın dönemsel olarak sınırlandırılmasını zorlaştırırsa da daha çok 19. yüzyıl ve sonrası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Süfi, Meşâyih, Tekke, Ramazan Bayramı, Gelenek

Ramadan Feast Customs and Traditions of Sûfis in Ottoman Society

Citation: Işık, Z. (2022). *Ramadan feast customs and traditions of sûfis in Ottoman society*. *Hitit Journal of Social Sciences*, 15(2), 393-409. doi: 10.17218/hititsbd.1162237

Abstract: A great deal of work has been done from different disciplines on the relations of the Sûfis living in the Ottoman Empire with the state and society, their forms of organization, their religious and mystical understandings, and the administrative, architectural, social and economic structures of lodges and zaviyas. However, the number of studies on issues such as Ramadan and Eid-al-Fitr, kandil nights, Fridays, Ashura, sacrifice and funeral ceremonies, which are understood to contain extremely important information about the Sûfis' world of belief and mind and their daily relations with the social environment, is much less. Sûfis gave great importance to the month of Ramadan and fasting, ascribing deep external and internal meanings to the month of Ramadan. They spent the Eid-al-Fitr with intense worship and obedience, especially fasting, and saw it as this month's harvest. Although some methods and rules change from sect to sect, the meaning and nature of practices and traditions are similar and serve the same purposes. Therefore, Ramadan feasts were celebrated in an atmosphere

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 15.8.2022

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.11.2022

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zekeriyaaisik@hitit.edu.tr, orcid.org//0000-0003-3528-902X

with dense spiritual excitement and joy through various customs and traditions such as Eid-eve, Eid-prayer, exchange bairam greetings, shrine visits, exchanging gifts, sermon, chatter, worship, rituals and dhikr. This study aims to reveal the phenomenon of Eid al-Fitr, which is understood to be of great importance among the Sūfis as well as in the entire Muslim society, its multifaceted reflections on their daily lives, the nature of the relations they developed with the public sphere and the social environment in these times, their customs that became a tradition and turned into a folklore. Although factors such as the nature of the subject and the lack of resources make it difficult to limit the study period, it is mainly based on the 19th century and later.

Keywords: *Ottoman, Sūfī, Meşâyih, Dervish lodge, Ramadan Fest, Tradition.*

1. GİRİŞ

Bayram kelimesinin halk arasında gülme ve sevinme anlamında kullanıldığını belirten Kâşgarlı Mahmud, bu kelimenin Farslarda da görüldüğünü, Oğuzlar tarafından “beyrem” şeklinde telaffuz edildiğini kaydetmiştir (Atalay, 1985, s.484). Bayram kelimesinin Arapçası ise idd’ir (el-‘ıyd) (Erdem, 1992, s.257). İyd, ıydiye sözlükte bayram kutlaması, bayramlarda din ve devlet büyüklerine sunulan kaside şeklinde tarif edilmiştir (TDK, 1988, s.1029; Farabi, 1066). İslam dininde Ramazan (ıdu’l-fitr)¹ ve Kurban (ıdu’l-adha) olmak üzere iki dinî bayram olup genel kanaate göre bu bayramlar hicri ikinci asırdan itibaren kutlanmaya başlanmıştır (Döğüş, 2001, s.10; Şemseddin Sami, 2011, ss.218-219). Bunlardan başka Cuma günü de Müslümanlar için haftalık bir bayram günüydü (Bayraktar, 1992, s.260). Türk İslam geleneğinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da Ramazan ve Kurban bayramlarına büyük ehemmiyet verildiğinden bunlar her kesimde yerleşmiş adetlerle ve merasimlerle kutlanmaktaydı.² Halk için törenler bayram sabahı camilerde veya musalla denilen açık alanlarda kılınan namazdan sonra başlarken devlet erkânının saraydaki bayramlaşması ise teşrifat kaideleri Fâtiḥ Sultan Mehmet tarafından konulan kanunlara göre yapılmaktaydı (Özdemir, 1992, s.263).

Coşkusu, sosyal hayat üzerindeki derin etkileri Osmanlı ülkesine gelen seyyahlar ve yabancılar tarafından da müşahede edilen Ramazan bayramı, Türklerin en büyük bayramı olarak nitelendirilmekteydi (Mevsim, 2018, s.54; Seetzen, 2017, s.80; Lewis, 2009, s.118). Ramazan bayramının ne zaman başladığının tespiti o zamanın teknik koşulları nedeniyle idare için çok önemli bir husustu. Nitekim Ramazan ayı gibi bayram günleri de kadı huzurunda hilali görenlerin şahitliğinde tespit ve tescil edilmek suretiyle halka ilan edilmekteydi. Mesela Hicri 1321 senesi Ramazan bayramının zamanı Ramazan ayının başlangıcı kayıtlarda sabit olduğundan hareketle hesaplanarak “Kanûn-ı Evvel-i Rûmî’nin sekizinci gününe müsâdif Pazarertesi günü (8 Kânunuevvel 1319) id-i fitr-ı şerif” olarak tespit ve tescil edilmiştir (Çorum Şer’iye Sicili, 15/220-534, 30 Ramazan 1321/21 Aralık 1903)³ Mevsim, iklim veya hava koşulları nedeniyle hilalin görülemediği durumlarda Ramazan ayı ve bayramın başlangıcının tespit ve tescili geriye doğru gidilmek suretiyle geniş imparatorluk sahasında hilalin sabit olduğu ve kadılarca kayıtlara geçirildiği aylardan bu tarafa yapılan hesaplamalar ile bulunmaktaydı. Yani mesele devletin kurumları arasındaki dayanışma ile ancak çözülebilmekteydi. Mesela hicri 1325 (M. 1907) senesi Ramazan bayramının birinci gününün Perşembe günü olduğunun tescili bu şekilde bir hayli uğraşın sonucunda yapılabılmıştır. İstanbul Kadılığı, Manastır ve Ankara Vilayeti naipliklerince tutulan mahkeme kayıtları birlikte değerlendirilmek suretiyle ancak bir neticeye ulaşılabılmıştır. Ankara Vilayeti Naibi Ahmet Selami Efendi’nin huzurunda gerçekleşen şeri mahkeme sonucunda Şaban ayının başlangıcının tespit ve tescil edildiğinden hareketle Ramazanın başlangıcı, Kadir gecesi, arife günü ve nihayet bayramın ilk günü tespit edilmiştir (Çorum Şer’iye Sicili, 16/889-365, 24 Ramazan 1325/31 Ekim 1907). Orucun sona erdiği, bayrama ulaşıldığının tespiti kadar

halka ilanı da önemli olup arefe günü İstanbul'un farklı noktalarından top atışları yapılarak (Stambolski, 2018, s.65), bayram gecesi minare kandilleri yakılarak⁴ Ramazan'ın sonuna gelindiği ve üç gün sürecek olan bayramın başladığı ilan edilmekteydi. Tasarruf gereği Ramazan bayramının sadece ilk gecesi minare ve camilerde kandil yakılması istenmekte buna muhalif olarak diğer günlerde de kandil yakılması halinde idare duruma müdahale etmekteydi (BOA. KB.MAA. FE. 4-26, 2 Şevval 1325/M. 8 Kasım 1907).⁵ Ramazan bayramının alayları, geçitleri, merasimleri, şenlikleri, orta oyunları, meddahları ve gezileri (Stambolski, 2018, s.144; Nutku, 1992, ss.263-265) ile gündelik yaşamı kuşatması ve hareketlendirmesi, alınması gereken bütün tedbirleri hayata geçirmekle mükellef olan yöneticileri bir hayli zorlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek devlet, teşkilat ve teşrifat usulleri gerekse toplumun gündelik yaşantısını hemen hemen bütün yönleriyle saran Ramazan ve bayram olgusunun birçok açıdan toplumla özdeşleşmiş olan süfilere kuşatması da kaçınılmaz görünmektedir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışma şu hipotezlerden yola çıkarak meseleyi tartışmak ve açıklık getirmek amacıyla hazırlanmıştır: Ramazan bayramı, süfilere dini ve manevi yaşantıları üzerinde etkili olmuştur; tarikattan tarikata bir takım farklılıklar arz etse de bayramlara özgü örf, adet ve geleneklerin oluşmasına ve zamanla bunların folklorla dönüşmesine yol açmıştır. Bayram, tekke ve zaviyelerin çok yönlü bir şekilde dışarıya, topluma açılmasına dolayısıyla tarikatların müntesip ağının genişlemesine, tarikatların güçlenmesine imkân sağlamıştır; ayin, zikir, dua ve bayramlaşma gibi bir takım pratikleriyle tekke şeyhi etrafında müridân, ihvan ve muhibbânın kenetlenmesine katkı sunmuştur.

Çalışma tarihi bir araştırma hüviyetinde olup veri toplama araçlarıyla elde edilen belge ve bulguların öncelikle genel tasnifi ardından çalışmanın çerçevesine göre içerik analizleri ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Bilhassa sübjektif karakteriyle ön plana çıkan seyahatname, hatırat türü kaynaklardan ve süfi çevrelere ait eserlerden elde edilen veriler tahlil ve tenkit yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmak suretiyle değerlendirilmiştir. Konunun mahiyeti, kaynakların yetersizliği gibi etkenler araştırmanın dönemselleştirilmesini zorlaştırırsa da daha çok 19. yüzyıl ve sonrası esas alınmaya gayret gösterilmiştir. Çalışma, Ramazan bayramı ve Osmanlı toplumundaki algılanma biçimlerine dair hazırlık mahiyetinde genel bilgilerin verildiği giriş ile süfilere yaşantısında dini ve manevi gelenekleriyle Ramazan bayramı; süfilere bayramlaşma gelenekleri bakımından Ramazan bayramı şeklinde problemlerin hem tartışılmasına hem de birbirini tamamlamasına imkân sağlayacak şekilde üç bölüm halinde hazırlanmıştır.

Araştırmada arşiv vesikalarından, kroniklerden, dönemin sosyal ve kültürel dokusuna ve gündelik yaşam pratiklerine dair tafsilatlı bilgiler içeren hatırat, seyahatname, süfi çevrelere ait menakıpname türü eserlerden ve çağdaş kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu tür sosyal ve kültürel hadiselerle dair arşiv kayıtlarında ve kaynaklarda yeterli düzeyde bilgi olmayışı, yer yer az da olsa tafsilat bulunan menakıpname, seyahatname, hatırat türü eserlerin ise sübjektif yorumlar içermeye potansiyeli çalışmanın en önemli sınırlılığı olmuştur.

2.1. Süfilere Yaşantısında Dini ve Manevi Gelenekleriyle Ramazan Bayramı

Süfi çevrelerde bayramlar kendine özgü bir takım manevi hasletlere bezemiş adetlerle kutlanmakta bunlar hem müritler ve ihvan arasında hem de tekkenin periferinde kalan talip ve muhip topluluklarıyla bağların güçlendirilmesinde ayrıca büyük bir önem arz etmekteydi. Nitekim Mevlânâ (ö. 672/1273) *Fîhi Mâ-Fîh'te* yılda iki bayram, her ayda dört Cuma olmasının hikmetini "Tanrı dostlarının... bir araya gelmeleri, birleşmeleri, birbirleriyle konuşup

görüşmeleridir. Çünkü topluluk rahmettir, ayrılık azap”tır şeklinde izah etmiştir (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, s.105). Dolayısıyla bayram ve Cuma günlerinde bilginlerin, dervişlerin, ahalinin bir araya gelmesi kulların, kıyamet gününde, özleri temiz dostlar, halis olarak seven kişilerle cennette, ‘gerçeklik makamında’ toplanacakları günü hatırlamaları içindi (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, s.105). Bayramlara hususiyetle önem veren ve “ıydiyyelere” nazire edercesine şiirlerinde geniş yer ayıran Nakşibendi-Hâlidî şeyhi Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi’ye (1868-1956) göre ise bayramlar, Allah’ın inananlara bir ihsanıydı ve bu gelenek insanlık tarihi kadar eski olup onun tabiriyle ezeli ve ilahi bir kanundu (Özden, 2013, ss.109-110). Bayrama tasavvufi bir anlam da Yükleyen Alvarlı Efe’ye göre bu an âşık ile Allah’ın kavuşma zamanıydı. Cömert olan Allah insanların da cömert olmasını istemiş ve bu ulvi davranışın yaygınlaşması için de bayramı ikram etmişti (Özden, 2013, ss.109-110).

“Kullar ki kullara ede ihsânı

İhsân ile göre insân insânı

Zuhûr eyler merhamet-i sübhânî

Kullarına sultân bayramlık verir...;

Kerem-i Kerim’den ola merhamet

Enbiyâ evliyâ eyleye himmet

Gark ede dilleri feyz-i muhabbet

Iyd-i udhiyyeniz mübarek olsun...” (Hâce Muhammed Lutfi, 2011, ss.156-344)

Alvarlı Efe’nin bayramlarda söylediği bu türden içten, samimi, cezbeli sözler, şiirler etrafında cereyan eden sosyal hareketlilikle onun ve dergâhının bir çekim merkezine dönüşmesiyle de ilgili olmalıdır. Nitekim sûfiler bayram sabahı, bayram namazı için şeyh, derviş ve muhibbânın birlikte camiye gitmelerine önem vermekteydi. Bu durum, bir taraftan coşkun manevi ortamın bereketinden hep birlikte istifade edilmesi diğer taraftan da tarikatın içerde hiyerarşik bağlarının güçlendirilmesi dışarıya karşı ise hem tasavvufi düşünce ve görüşlerinin hem de teşkilatlı, kuvvetli yapısının gözler önüne serilmek suretiyle propaganda edilmesi bakımından önemliydi. Zira Kâtip Çelebi’nin ifadesiyle bayrama tahsis edilmiş bir örf ve adet olduğu için sünnet olmaktan çıkmış olan musâfaha (2007, s.71) bayram namazı sonrasında bütün bir cemaati ve aralarında bulunan şeyh ve dervişleri muhabbetle bir birine yakınlaştırmakta ve kaynaştırmaktaydı. Mesela Bayramî şeyhi Akhisarlı Îsâ (d. 1447- ö. 1531), dervişlerine Cuma namazına gitmeden önce dergâha gelerek hazır bulunmalarını, camiye şeyhleriyle birlikte gidip gelmelerini, namaz esnasında en fazla şeyh ile aynı safta durmalarını ancak kesinlikle onun önüne geçmemelerini salık vermiştir ki (2003, s.53) bu durum yılda iki kez olan ve büyük ehemmiyet verilen bayram namazlarında da böyle olmalıdır. Nitekim Aşçı Dede (ö. 1906 sonrası),⁶ Mevlevî tarikatına mensup olduğu dönemde yaşadığı bir Ramazan bayramı gününde tüm dedegânın Şeyh Efendi’nin riyasetinde olarak yakında bulunan camide bayram namazını kıldıklarını, ardından dergâha dönerek semahaneye gittiklerini “usûl-i tarik-i aliyye üzere muayede (bayramlaşmak) icra ve gülbang-ı Hazret-i Mevlânâ” çektiklerini kaydetmiştir (Aşçı Dede, 2006, s.322). Bayram namazından hemen sonra yapılan bu ayin ve zikirlerin şeyh ve dervişanın katıldığı daha tekke içi bir organizasyon olduğu söylenebilir. Halvetiliğin, Sünbülü, Sinânî, Uşşâkî, Şâbânî, Sivâsî, Cerrâhî ve diğer bazı kollarında bazı vakitler ile bayram ve kandil sabahlarında yapılan ayinlerin genellikle dervişlerin kendi arasında yapıldığı dışarıdan pek ziyaretçi bulunmadığının kaydedilmesi de (İnançer, 2005, s.126) bu kanaati güçlendirmektedir. Bayram namazı Hanefilere göre vacip,

Hanbelilere göre farz-ı kifâye, Malikilere göre sünneti müekke, Şafilere göre sünnet bir namaz olması yanında (Bayraktar, 1992, s.260) müminler ve sûfiler için başkaca manalar da içermekteydi. Aşçı Dede bu durumu sûfi bakış açısıyla bayram namazlarında olan hediye ve ilahi tecellilerin başka hiçbir namazda bulunmadığı şeklinde tarif etmiştir (Aşçı Dede, 2006, s.596). Bazı kimselerin farz olan namazları kılmadıkları halde vacip olan bayram namazına büyük önem vererek kaçırmadıkları hususunun kendisine sorulması üzerine o, yine sûfilerin inanç ve zihin dünyasını yansıtan bir yanıt vererek bayram namazının sırrının tamamıyla söz (kâl) ile ifade edilemeyeceğini, vicdan ile bilinebilen bir tecelli, özel bir hâl olduğunu belirtmiştir. Aşçı Dede bayram namazını eda eden müminlerin manen Allah'a "senin emr-i ilahiyeni ve rıza-yı şerifini tahsil edip otuz gün saim (oruç) olduk. Bugün bu amelimizin ücretini ve cezasını istida ile huzur-ı ilahiyene geldik. Atıyye (hediye) ve ihsanına muhtacız" (Aşçı Dede, 2006, s.596) dediklerini kaydetmiştir. Ona göre Allah'tan bunlara olunan hediye ve ihsanı vakit namazlarıyla kıyaslamak mümkün değildir (Aşçı Dede, 2006, s.596). Bu nedenledir ki vakit namazlarını kılmayanlar dahi camileri doldurmuşlardır. Günümüzde de Müslüman toplumun bayram namazına olan yoğun ilgisi dikkate alındığında Aşçı Dede'nin ortaya koyduğu bakış açısının zamanla nasıl ve hangi yollarla yaygınlaştığı hususu da aslında bir yere kadar açıklık kazanmaktadır. Nitekim sûfiler, "Ramazan-oruç-bayram" olgularını birlikte düşünmüş bayramı yaşanan bu yoğun manevi iklimin hasadı olarak görmüşlerdir. Zira Hücviri'nin (ö. 465/1072?) ifadesiyle resim ve şekil itibariyle kula ait olan oruç, hakikat itibariyle Allah'a aittir. Yine o, bu hususta Yüce Allah'ın oruç benimdir onun mükâfatını da ben vereceğim buyurduğunu ve Sûfilerin önde gelenlerinden Cüneyd'in de bu nedenle oruç yolun yarısıdır dediğini kaydetmiştir (Hücviri, 2010, ss.100-382). Orucun hakikati imsak yani kendine hâkim olma nefsi zapt etme geçici ve bayağı arzulara galip gelmez ve yolun tümü bunda gizlidir denilmiştir (Hücviri, 2010, s.383). Mevlânâ ise bu durumu "Oruç, adamı yokluğa götürür; bütün güzelliklerin hazneleri de ordadır." zira sabredenlerle beraberdir şeklinde izah etmiştir (Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 49). Yine onun tabiriyle Oruç, insanı gün gibi gönlü aydın, canı saf bir hâle koyar. Sonra da padişahla buluşma yani bayram gününde varlığını kurban eder, onu tasavvufi talim ve terbiyenin temel gayesine götürerek varlıktan ve benlikten kurtarır (Aktaran: Gürer vd. 2013, s.337). Dolayısıyla Ramazan'ı oruçlu geçirerek bu hasletlere ulaştıkları ümit olunan müminler ve sûfiler için bayramın ve bayram namazının anlam ve mahiyeti Aşçı Dede'nin tabir ettiği şekilde olmalıdır. Nitekim hadiseye karışan şahsın gerçekten bir derviş olup olmadığını kesin olarak bilebilmek mümkün olmamakla birlikte Veliçkov'un (d. 1855- ö. 1907) gördüğü ve ifade ettiği şekliyle bir bayram sabahı Müslümanların camiye doluştuğu sırada aniden cemaatin karşısına dikilen bir derviş, bu mübarek Ramazan ayında ilahi emirlere uymayarak oruç tutmayan arsızların defolmalarını haykırmıştır. Bu hadise sûfilerin Ramazan'ın manevi ikliminin idrakinde olunması ve boşa harcanmaması noktasında ne denli hassas olduklarını göstermesi ve yukarıdaki gelişmeleri teyit etmesi bakımından mühimdir.⁷

Bayram ve bayram namazları, manevi olduğu kadar tekke duvarları dışında toplumla sûfileri bir araya getirmesi bakımından da çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenledir ki tekke ve tarikatın tümüyle dışa açık bir hal aldığı bu zaman diliminde dervişlerin tarikatı layıkıyla temsil etmelerine büyük önem verilmekteydi. Nitekim söz konusu zaman diliminde nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda meşâyih, dervişleri uyarır, belirtilen usul ve erkâna riayet edilmesini isterdi. Mesela Akhisarlı Şeyh İsâ, halife ve dervişlerine bayram namazlarına yürümeye engeli, gücü olmayanlar hariç diğer dervişlerin at ve katırlara binerek şöhritle değil yürüyerek yayan gitmelerinin tarikatlarının usul ve erkânından olduğunu kaydetmiştir (Akhisarlı Şeyh İsâ, 2003, s.47). Böylece o, kitlelerin cami ve mescitlere akın ettiği bir zamanda sûfilerin alçak gönüllülüklerini göstermelerini, toplumda tarikatın ve sûfilerin yanlış anlaşılmasına yol açacak davranışlardan uzak durmalarını sağlamaya çalışmıştır. Eğer ilerleyen dönemlerde giderek yaygınlaştığı şekliyle

tekke mescidinin Cuma ve bayram namazlarının kılınmasına açılması gibi bir durum söz konusu ise bu kez dergâhın kapıları halka açılmakta şeyh ve müritleri ahaliyi dergâhın güçlü manevi atmosferi altında ağırlamaktaydı. Zamanla devlet ve toplumun içerisinde geçtiği tarihi sürecin de etkisiyle irfan geleneğinde yaşanan kırılmalara da bağlı olarak tekke-imaret-türbe ve mescitten oluşan tekke ve zaviye külliyelerinde mescidin diğerlerinden daha ön plana çıkarak bir köy, mahalle camiine doğru evrildiği görülmektedir⁸. Mesela Maraş'ın Hocadurdu Mahallesi'nde Debbağlar Köprüsü başındaki Tekke Mescidinde yaşanan dönüşüm hem yapısal hem de fonksiyonel açıdan değişimin nasıl yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu tekke mescidine minber konularak cuma ve bayram namazı kılınmasına izin verilmesi için 1718 yılında bir hattı hümayun çıkartılmış, anlaşılan bu karar o zamanlarda ihtiyacı görmüştür (BOA. AE.SAMD. III 1/27, 1 Safer 1131/24 Aralık 1718). Ancak 1791 senesinde El-Hac İbrahim Maraşi tarafından verilen bir dilekçede tekke mescidinin şehre yakın bulunması, cemaatinin kalabalık, özellikle de vurgulandığı şekliyle namaz cemaatinin olması cami salâhiyeti taşıdığı şeklinde değerlendirilerek buranın camiye çevrilmesi talep edilmiştir (BOA. HAT. H-29-12-1205/29 Ağustos 1791). Yine İstanbul Eyüb'de, Mehmed Bey Mahallesi'ndeki Nakşi Tekkesi camiine minber konularak cuma ve bayram namazları kılınmasına izin verildiği ve hitabetinin Hafız Ahmet Halife'ye tevcih edildiği görülmektedir (BOA. AE. SMHD.I. Nr. 260/21129, H. 27 Safer 1168/M. 13 Aralık 1754). Aslında bu ve benzeri örneklerden yola çıkıldığında tekke ve zaviye mescitlerinin kamuya açık bir cami statüsüne dönüştürülmesinde nüfusun zamanla çoğalmasıyla birlikte ibadet yeri ihtiyacının artması, ilmiye mesleğinin yaygınlaşması, resmi İslam anlayışının giderek imparatorluk sathına yayılması gibi unsurların etkili olduğu söylenebilir. Mesela ahalinin ibadetleri için mabet ihtiyacının oluşmasına binaen bir tekkenin nasıl camiye çevrildiğini gösteren bir hadise de Bosna'da yaşanmıştır. Buna göre 14 Temmuz 1836 tarihinde yazılan bir dilekçede burada bulunan Mevlevîhane'nin yakınında başka cami olmadığından cuma namazlarında sıkıntı çekildiği, mescide minber yapılması, cuma ve bayram namazlarının kılınması içinde belirli bir vazife ile imam tayin edilmesinin gerektiği hususunda izin istendiği görülmektedir (Ösen, 2011, s.116). Burada Müslümanların yoğun tevceh gösterdiği Cuma ve bayram namazlarında doğan mabet ihtiyacının tekke mescidi üzerinden bir statü değişikliğiyle çözülmeye çalışıldığı ortadadır. Böylece bir taraftan tekke mescitleri sadece tekke erbabına hizmet veren ve tekkenin idaresi tarafından yönetilen, seyru sülûkun önemli bir parçası olma konumundan çıkarak umuma açık, giderek meşihatın ve ulemanın riyasetinde bulunan bir camiye dönüşmüştür. Diğer taraftan ise camiye çevrilmekle birlikte bilhassa tekke yönetiminin kontrolü ve idaresinde kalan yerlerde Cuma ve bayram namazları gibi kitlesel ibadetler dergâh ve toplumun adeta bütünleşmesine zemin hazırlamıştır. Başka bir ifadeyle meşâyihin nüfuzunda kalmaya devam eden camiye dönüşmüş mescitler, tekke ve tarikatın çevresinde daha geniş sosyal ağlar oluşmasında etkili olmuştur denilebilir.

Cuma ve bayram namazlarının kılınabildiği bu tür tekke mescitlerinde sabah namazından sonra bayram namazına kadar şeyh efendi vaaz ve nasihat eder, bayram namazı vakti girince dua eder vaazı bitirirdi. Mesela Mostar'da kurulan Koski Mehmet Paşa hangâhının vakıfnamesinde şeyhin görevleri sıralanırken şeyhin, Cuma ve Bayram günleri camiye iştirak edenlere vaaz etmekle yükümlü olduğu açıkça ifade edilmişti (İyiyol, 2010, s.42). Nitekim Aşçı Dede, müntesibi bulunduğu Nakşi dergâhının inşası ardından gelen 1868 Ramazan bayramında şeyhinin mihrapta oturarak sabah namazı ardından bayram namazına kadar vaaz ettiğini, nihayet manen duygulandıran, güçlü bir dua ile sohbetini bitirip bayram namazına geçildiğini kaydetmiştir (Aşçı Dede, 2006, s.622). Meşâyihin kalabalık bir cemaati olması hasebiyle bayram namazlarına ayrıca önem verdikleri, vaazları esnasında yer yer hemen her konuda düşüncelerini ifade etmekten çekinmedikleri bu durumun da zaman zaman onları idari merciler ile karşı karşıya getirdiği de

görülmektedir. Mesela Maraş Nakibü'l-Eşrafi Şeyh Dâizâde Mehmed Efendi bu tecrübeyi yaşayanlardan birisiydi. Kurban bayramı günü “efkâr-ı ahaliyi ecânibi (ecnebi, yabancılar) aleyhine tahrik ...” edebilecek mahiyette “bir nutuk irâd eylemiş” olan Şeyh Efendi, toplumun gerilmesine yol açmış, olası bir müslim-gayrimüslim çatışmasına sebebiyet vermesinden çekinilmişse de idarenin yerinde tedbirleriyle mesele büyümeden halledilmiştir (BOA.HR. SYS. 84-21, 1/1. 13 Teşrinisani 1328/26 Kasım 1912). Osmanlı idaresi yanında Fransa sefaretî tarafından da takip edildiği anlaşılan bu hadise neticesinde kovuşturulan Şeyh Efendi yerinde bırakılmış ancak geçirdiği bu süreç onun için bir nevi uyarı niteliği taşımıştır (BOA.HR. SYS. 84-21, 1/1).

Tarikattan tarikata değişmekle birlikte hemen her tarikatta bayram günlerine özgü bir takım ibadet, dua, zikir prtaiklerinin hayata geçirildiği görülmektedir. Mesela Zenburîyye tarikatından Muhammed Haydar Efendi'nin de bayram geceleriyle sair ihya gecelerinde yatsı namazı ardından sünnet olan Salat-ı Tesbih (namazı tekbîr ve tehlîl) namazını cemaate bizzat kendisinin kıldığı kaydedilmiştir (Yahyâ Âgâh Efendi, 2020, s.45). Bandırmalızâde Ahmed Münib Üsküdarî'nin 1307 (1889) tarihli *Mecmûa-i Tekâyâ* adlı eserinde Halvetiliğin Şemsiyye kolundan Sivâsî Efendi tekkesinde de bayramların dördüncü günü Sünbülüyye usulüyle ayin icra edileceği belirtilmiştir ki (Aktaran: Çetin, 2012, s.206) bu durumun zamanla bir gelenek halini aldığı da anlaşılmaktadır. Mevlevî tekkelerinde ise ihya geceleri denilen bayram ve kandil gecelerinde ayin yapılması bir gelenek halini almıştır (İnançer, 2005, s.146). Yine kıyami ayin yapılan tarikatlarda bayramlarda bir vurmali ritim sazı olan nevbeli ayinlerin yapıldığı da görülmektedir. Ramazan Bayramında üç, Kurban Bayramında iki nevbeli ayin icra edilmesinden başka Bayram haftası denilen zamanda da nevbeli ayin yapılmasının bir adet halini aldığı kaydedilmiştir (İnançer, 2005, s.131). Hafî zikir geleneğinden Nakşi Halidiyye Meşâyihinden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin (ö. 1893) ise bayram ve kandil gecelerini, müritleriyle birlikte sabahlara kadar zikir, fikir, tekbir, tehlîl ve tahmidle geçirdiği, müritlerine cemaate, Cuma'ya, bayrama, evradlarınıza, vaad ve ahdinize riayetkâr olunuz şeklinde nasihatlerde bulunduğu ifade edilmiştir (Karabulut, 2005, ss.55-69). Bütün bu misallerden de anlaşılacağı üzere öteden beri sûfiler, tarikatlarının usul ve erkânlarına göre arefe ve bayram günlerini birlikte coşku içerisinde geçirmeye, tarikata özgü ibadet, ayin, zikir ve merasimleri icra ederek bayram vesilesiyle manevi olduğu kadar dergâhın ihvanıyla ve sosyal ağlarıyla olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Öğleki bayram haftasında bu dinî, manevi coşku ve sosyal hareketlilik nedeniyle tekkelerde oluşan ses ve gürültü yer yer çevreden şikâyetlere dahi konu olmuştur. Mesela “...tekke gecesi ve ıyd-ı şerif (Ramazan Bayramı) haftası olmak mülasebesiyle gürültülü olacağını” belirten bir şahsın maruzatı bayramlarda tekkelerdeki sosyal ve içtimai canlılığı, topluca yapılan zikir ve ayinlerdeki gürültü ve heyecanı ortaya koyması bakımından mühimdir. Nitekim “bu gececik af ve ihsan buyrulmaları başlıca niyazımdır” diyen söz konusu şahıs (BOA. A.M. 3/64, 1-2, 29 Zilhicce 1262/18 Aralık 1846), bu rahatsızlık verici durumdan kendisini kurtarmak istemiş hatta içinde bulunduğu sıkıntılı ruh haletini şairane bir üslupla aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“... Gamı can ki Allah bilür,

Sabaha kadar çekdiğimi Allah bilür,

Halimi ancak benim Allah bilür” (BOA. A.M. 3/64, 1-2, 29 Zilhicce 1262 (M. 18 Aralık 1846).

Bunlarla birlikte sûfiler arasında Ramazan ayında sıklaşan, arefe ve bayram günlerinde devam eden genellikle de tekke ve zaviyenin içerisinde bulunan veli, evliya olduğuna inanılan tarikatın ya da tekkenin kurucusu ulu şeyhlerinin ya da yolun büyüklerinin türbe ve kabirlerinin ziyaret edilmesi hususu da çok mühimdi. Zira evliya inancı başta sûfiler olmak üzere toplumun inanç ve

zihin dünyasında sosyo-kültürel hayatında önemli bir role sahipti (Yılmaz, 2008, s.353). Söz konusu şahıslara ait mezarlar genellikle tekke ve zaviyelerin içinde bulunur hem mimari olarak külliyei tamamlar hem de şeyh, mürid, ihvan ve muhibbânı tutkal gibi bir arada tutmak suretiyle tarikatın teşkilat ve teşrifat usullerinin hatta seyr-u sülûk eğitim sürecinin merkezinde yer alırdı (Işık, 2016, s.130). Zira halk arasında bir türbenin ziyareti, orada mum yakılarak dua edilmesi, türbe yapım veya onarımına katkıda bulunulması, burada sürekli Kur'an okunması ve dua edilmesi için bir vakıf kurulması, kurban adanması gibi davranışlar içerisinde olanların başlanacağı türünden halk inançları, yabancıların dahi gözünden kaçmamıştır (Lewis, 2009, s.46). Mesela Ümmi Sinan ve Uşakizâde Abdülbaki Efendi'nin (M. 1679) Kasımpaşa'da hangâhta bulunan türbeleri Ramazan ve Kurban bayramlarında adeta manevi bir çekim merkezine dönüşmekte cemaat tarafından bir bereket ve saadet vesilesi olarak ziyaret edilmekteydi (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, ss.4/-316). Pir Nureddin Cerrahi'nin de 1717 senesi Kurban bayramı arife gününde halifeleri ile birlikte Edirnekapı dışında Topçular yolunda Sakızağacı adı bilinen kabristanda metfun Halvetîyenin büyüklerinden Filibeli Nurettin Zade Mustafa Muslihiddin Nuri'nin (ö. 981/1573) kabrini ziyarete gittiği, kabrin başında Mülk suresini okuyarak dua ettiği kaydedilmiştir (Öztürk, 2018, s.61). Bu durum söz konusu tasavvufi gelenek için de burasının bayramlarda ziyaret edilen yerler arasında olduğunu göstermesi bakımından mühimdir. Aşçı Dede ise 19. yüzyılın iklimi içerisinde aktardığı hadisede bir Ramazan bayramı arefesi herkes çarşı Pazar telaşı içerisinde dünyalıklarla uğraşırken sūfiyane bir refleksle Eyüp Sultan'ın türbesine giderek kendi tabiriyle ona misafir olmuş ve bayram gecesi orada geçirmiştir. Bayram namazı sonrası "Sultan Eyyub'e yüz ve göz sürüp bayramlaşarak" oradan ayrılmıştır (Aşçı Dede, 2006, ss.831-32). O, bayram gecesinde Eyüp Sultan'ın türbesini ziyaret ile "eşigini öpüp bayramlaşmanın bayram harçlığı gibi olup... bu ihsanın zahiri olduğu gibi batını da vardır" diyerek kat kat şükrettiğini sūfiyane bir tevil ustalığı ile ifade etmiştir (Aşçı Dede, 2006, s.834). Tarikatın kurucu, ulu şeyhlerine ait tekke ve türbelerin ziyareti hususunda sūfilerin mesafe tanımadığını gösteren bir hadiseye göre de Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Salahaddin Dede'nin (ö. 1304/1886) 1274/1858 yılı Ramazan bayramından sonra Konya Mevlâna Dergâhı'nı ziyaret etmek istediği görülmektedir. Onun bu talebini Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi Mehmet Said Hemdem Çelebi (ö. 1275/1859) kadim uygulamalara işaret ederek dergâhın işlerini yürütecek ve ibadet ve ayinleri icraya muktedir bir kişiyi dönünceye kadar vekil bırakması şartıyla yani dergâhtaki hizmetlerin aksatılmaması kaydıyla kabul etmiştir (Ösen, 2011, s.172). Bayram günlerinde türbe ziyaretleri bazen uzun sürmekte sūfilerin toplanarak yaptıkları coşkulu zikirlerle manevi kuvvesi yoğun bir atmosferde icra edilebilmekteydi. Mesela Şeyh Abdülmecid Sivâsi'nin (ö. 1049/1639) türbesi Ramazan ve Kurban bayramlarının son günlerinde meşâyih ve Uşşâkı ilahinin burada toplandıkları icrâ-yı âyin-i tarikat eyledikleri ve devrân esnasında sandukayı ortalarına alarak coşku ile zikir ettikleri kaydedilmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s.481). Anlaşılacağı üzere sūfiler için bayram gibi özel günlerde türbeler bir araya gelinen, dua ve zikirler düzenlenen, manevi havanın yoğun sosyal ve içtimai hareketliliğin ve etkileşimin çok güçlü olduğu yerlerdi. Bütün Müslümanların olduğu gibi Sūfilerin yaşantısında da çok kapsamlı ve kuvvetli bir yere sahip olan bayramlar birçok hadisenin yorumlanma biçimine de etki etmişti. Mesela âlim ve sūfi bir kimliğe sahip olduğu anlaşılan, Mısır Çarşısı civarında Alaca Mescid camii haziresinde metfun bulunan Şeyh Muhammed Şükrü Efendi 29 Ramazan 1729'da vefat etmiştir. Şeyhin tam da Ramazan bayramına ulaşıldığı sırada Hakk'a ulaşması etrafındaki sūfi çevrelerce adeta iki bayrama bir arada ulaşmak şeklinde yorumlanarak onun açık bir kerameti olarak değerlendirilmiştir:

"...Bilmedi kimse anlamadı sırrımız

Remz-i hafidir bizim cümle işârâtımız

Mâh-ı sıyâm ahiri olur ise ıydımız

Cümleye ma'lûm olur keşf ü kerâmâtımız..." (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s.398).

Son olarak sûfiler bayramlar ile arife günlerini tarikatlarına özgü kıyafetler giyerek, dergâhlarında toplanarak, zikir ve ibadetler yanında ziyaret ve sohbetlerle de geçirmekteydiler (Lewis, 2009, s.117). Nitekim Şeyh Muhammed Nizâmî Nâzîfüddîn Efendi'nin (ö. 1135/1722-23) bayramlarda bir hafta sarık sararak "eyyâm-ı sağırede dal arâkiyye" ile gezmesinden (Hüseyin Vassaf Efendi, 2009, s.313) sûfilerin bayramlarda tarikatın kimliğiyle özdeşleşmiş olan kıyafetlerle toplum içerisinde gezmeyi ve bu şekilde ziyaretlerde bulunmayı önemsedikleri söylenebilir. Zira kıyafetler, tasavvufî hareketlerin zamanla şekilsel kalıplara büründüğü tarihsel sürecin de bir sonucu olarak 19. yüzyılda giderek tarikatların kimliğiyle özdeşleşen bir hal almıştır (Atasoy, 2005, s.202). Dolayısıyla tekke ve sûfilerin topluma en açık oldukları bir dönemde tarikatlarına özgü kılık, kıyafetleriyle birçok yere gitmeleri ve gezmeleri bir nevi bağlı buldukları meşâyihin ve sûfi geleneğin propagandası anlamı da taşımış olmalıdır.

2.2. Sûfilere Bayramlaşma Gelenekleri Bakımından Ramazan Bayramı

Sûfilerin bayramlaşma hususundaki adet ve gelenekleri aslında kamusal alan ile kendi aralarında ve ahaliyle olmak üzere iki şekilde telakki edilebilir. İlkinden başlanacak olursa resmi olarak Ramazan bayramı kutlama merasimleri Ramazan'ın 26. gününde Sadrazam'ın Şeyhülislam Efendi'ye 27'sinde ise Şeyhülislam'ın Sadrazam'a bayram tebriki için gitmesiyle başlamaktaydı.⁹ Bu bayramlaşmayı diğer devlet erkânının bayramlaşması izlemekte aynı şekilde taşrada da devlet dairelerinde resmi bayramlaşma merasimleri düzenlenmekteydi. Mesela Hüdavendigâr Vali vekilince "İd-i saîd-i fitrın birinci günü bilcümle erkân-ı memûrin ve ulemâ ve meşâyih ve eşref-i belde ile (reisi) ruhâniyenin daire-i belediyede" resmi tebrik merasimi için toplantıya çağırılması bu durumu açıkça göstermektedir (BOA. DH.KMS. 61-1/40-1, 12 Haziran 1337/M. 12 Haziran 1921). Bu bayramlaşma törenlerinin şekli ve mahiyeti zaman zaman değişmekle¹⁰ birlikte devletin teşkilat ve teşrifat kaideleri içerisinde her zaman önemini koruduğu söylenebilir. Payitahtta, Ramazan'ın 28. günü bayramlaşacak olan kişiler belirli bir zamanda sadrazamın Sarayı'na giderlerdi ki bunlar arasında içlerinde yer yer sûfilerinde bulunduğu anlaşılan Selatin şeyhleri de vardı. Zira Cuma namazı hatibi olup, zamanla Cuma Vaizi, Kürsü Şeyhi, Selâtin Şeyhi ve "zeyl-i meşâyih" gibi farklı isimlerle anılan vaizler Lûtfî Efendi'nin (ö. 1907) belirttiği şekliyle "şa'b-ı ilmiyeden müstakil bir tarikdi" (Lûtfî Efendi, 1999, s.6/1005) ve bu makama çoğunlukla ulemadan atamalar yapılmakla birlikte meşâyih'ten de atamaların yapıldığı görülmekteydi. Nitekim Pakalın, Cuma vaizlerine "Kürsü Şeyhi" de denilmesinin nedenini aynı zamanda bir tekke şeyhi olmalarından kaynaklandığını kaydetmiştir (Pakalın, 1971, s.310). Şemsiyye'den Şeyh Abdülehad Nûri'nin (ö. 1061/1651), Fatih, Beyazıt ve Ayasofya camilerinde cuma vâizliği yaptığı, Halveti Şeyh Abdülmecid Sivasi'nin başta Şehzade ve Sultan Ahmed camileri olmak üzere, İstanbul'da birçok camide vaizlik görevini yürüttüğü, Ayasofya Kürsü Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi ile Kıbrıs Ayasofya (Selimiye) Camii Kürsü Şeyhliğine atanan Ali Efendi'nin de Nakşi olup bu vazifeyi üstlendikleri yolundaki bilgiler de bu durumu doğrulamaktadır (Başkurt, 2012, ss.117-118). Bunlardan başka III. Murat zamanında Şeyh Mehmet Efendi'nin Ayasofya, Tatar İbrahim Efendi'nin Fatih, Şeyh Vaiz Emir Efendi'nin de Süleymaniye camilerinde vaizlik yaptıkları görülmektedir (Peçevi İbrahim Efendi, 1992, ss.2-31). Esad Efendi'nin (1789-1848) belirttiğine göre arz odası dışında bütün eyalet kadıları ve ocaklılar toplandıkları halde Sadrazam arz odasına, huzura önce bu selatin şeyhlerini alırdı (1979, s.49). Kadılar ile askeri erkânın önünde ulema ve meşâyihin huzura alınmaları onların devlet nezdindeki saygın ve nüfuzlu konumlarını ortaya

koyması bakımından önemlidir. Şeyhler içeri girdiğinde sadrazam ayağa kalkar önce bayramlaşma töreni yapılır ardından hep birlikte padişaha ve diğerlerine Ayasofya şeyhi dua eder, duadan sonra buhur getirilir, teşrifatçı halife ve kisedar (para işleriyle uğraşan memur) şeyhlerin armağanlarını verdikten sonra onlar için merasim sona ererdi (Esad Efendi, 1979, s.49). Selatin şeyhleri bundan başka Ramazanlarda sadrazamın sarayında iftara da davet edilirdi ki 1791’de on iki Selatin Şeyhinin davet edildiği görülmektedir (Esad Efendi, 1979, ss.43-44). Sarayda yapılacak merasim için ise bayram gecesini belirleyen saatte bayramlaşacak olanlar huzura giderlerdi. Padişahın bayramını tebrik edeceklerin yazılı olduğu listede ismi bulunanlar (BOA. Y.PRK.BŞK. 12-33/1-1) sabah namazını Ayasofya Camii’nde kıdıktan sonra saraya gidip Kubbealtı’nda toplanır, padişahın Arz Odası’na teşrifıyla tören icra edilirdi (Nutku, 1992 263-265; Esad Efendi, 1979, ss.59-61). Meşâyihden önde gelenlerin bu merasime katılıp katılmadığına dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak meşâyihin katıldığı en kapsamlı resmi bayram merasiminin Meclis-i Meşâyih’in kurulması¹¹ ardından gelenekselleştiği anlaşılan Meşihat Dairesi’ne yapılan tebrik ziyareti olduğu söylenebilir. Öyleki bayramın ikinci günü Meclis-i Meşâyih riyasetinde tekke merkezleri ve bağlı tekkelerin şeyhleri hep birlikte bir nevi sūfi çevreleri temsilen Meşihat dairesine bayram tebriki için giderlerdi (MA. MDD., 1739-132/61-62, 8 Zilhicce 1336/M. 14 Eylül 1918).¹² Böylece devletin aynı ekolden olan tekke ve zaviye postlarını İstanbul’da belirlediği bir merkez tekkeye bağlama-Mevlevilik ve Bektaşilik hariç-, Merkez tekkeleri ve bütün bir tekke tarikat erbabını Meşihat Dairesi çatısı altında kurulan Meclis-i Meşâyih ile sevk ve idare etme gayreti resmi teşkilat ve teşrifat usullerine de yansımıştır.

Sūfilerin resmi merasimler dışında değişik vesilelerle de bayramlarda devlet erkânı ile görüştükleri, saraya geldikleri, huzura çıktıkları veya mektup yoluyla devlet ricalinin bayramlarını tebrik ettikleri anlaşılmaktadır. Mesela Seetzen (d.1767-ö.1811) tasavvuf musikisinde maharetli Mevlevi dervişlerinin, zaman zaman özellikle de bayramlarda padişahın huzurunda çalgı çalmak için saraya davet edildiğini ve bu heyeti padişahın özel dairesinde dinlediğini kaydetmiştir (2017, s.152). Ahi Evran Hangâhı Postnişini Şeyh İbrahim Hilmi Efendi ise Sadaret müsteşarının bayramını bir tebriknâme ile kutlarken görülmektedir. Söz konusu tebrikâtların muhtevasını ortaya koyması bakımından önemli olan bu mektupta Şeyh Efendi öncelikle “devam-ı ömr ü akıbet” için dua ve niyazda bulunmaktadır. Ardından yaklaşan Ramazan bayramını “id-i şerif-i mezkûrun hakkı alilerinde müteyemmin (mübarek, bereketli) ve mes’ûd ve nice nice emsâl-i kesîresine şeref idrakile iktisâb-ı meserrâta gayr-ı madûd...” (BOA. A.TŞF. 33-40, 1/1, 25 Ramazan 1277/M. 6 Nisan 1861) olması temennisiyle son derece nazik ve saygılı bir üslupla tebrik etmektedir. Bir başka vesikada ise meşâyihden Şeyh Said Efendi Ramazan bayramı tebriğini fırsata çevirerek Sadrazamdan aynı zamanda kendisine ihsanda bulunulmasını rica etmektedir. Şeyh Efendi öncelikle kendisinin “dâire-i devletlerinde duacısı ve âzâd kabul etmiş dâileri (duacısı)” bulunduğunu ve “öteden beri niam-ı celîle-i âlilerinde perverdesi ...” bulunduğunu kaydederek idarenin bu tür tahsislerde daha önceden böylesi bir durumun olup olmadığını önceleyen tutumuna göre tavrını belirlemiştir. Hitabına teşrifıyla müşerref olunan Ramazan bayramının mübarek olması temennisiyle devam etmiş, ardından da muhtaç olduğu ihsanın eskiden olduğu gibi “ihsan ve inayet buyrulması” talebini beyan etmiştir (BOA. A.MKT.UM. 469-34, 1/1, 25 Ramazan 1277/M. 6 Nisan 1861). Görüldüğü üzere bayramlar meşâyih ile kamusal alan arasında çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesine vesile olmakta, onların hem manevi nüfuz alanının saray, devlet erkânı ve bürokrasi arasında yayılmasında hem de bir takım sorun, istek ve taleplerinin aktarılmasında ve çözülmesinde etkili olmaktadır.

Ramazan bayramı sūfiler için bu tür resmi tören, tebrik ve ilişki biçimleriyle kamusal alan ile olan münasebetleri geliştirmekle ve güçlendirmekle birlikte hem ayin, zikir, ibadet yönüyle hem de

bayramlaşma vesilesiyle sûfilerin kendi arasında ve toplumla olan etkileşimi de coşkunun bir manevi iklim eşliğinde kuvvetlendirmekteydi. Mevlânâ, arife günlerinde zurnalar, nefirler, davullar, zillerin coşkulu çalışmaları ve ötüşleriyle aslında bütün kulların, Tanrı buyruğuyla, işlerini-güçlerini bırakarak, alış-verişten vazgeçerek mahşer halkı gibi toplandıklarını, birleştiklerini, Tanrı kapısında sızlanarak, yalvarıp yakararak, kendilerinden geçerek namaz kıldıklarını sûfiyane bir ustalıkla izah etmiştir. Nitekim yine ona göre bu muazzam manevi iklimin neticesi Rablerinin onları kendi rahmetiyle, râzılığıyla müjdelemesi olmuştur (Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, ss.105-116). İşte bu anlayışın bir sonucu olmalıdır ki ihvan içerisinde kendisi ya da ailesiyle birlikte tarikata, dergâha bağlı olan erkekler gündüzleri işleriyle uğraşır akşamları özellikle de bayram günleri dergâhta bayramlaşma ve ibadet için bir araya gelirlerdi (Faroqhi, 2014, s.225). Bugünlerde herkes birbirinin bayramını tebrik etmekte, hastalar ziyaret edilmekte, çocuklar sevindirilmekteydi. Bayramlar, kandil geceleri ve aşure ayı tekke imaret ve mutfaklarının en yoğun çalıştığı zamanlardı. Zira bu dönemlerde yemek miktarı ve çeşidi artırılmakta, bazı tekkelerle özdeşleşen geleneksel yemekler hazırlanmakta, tekkelerde ikamet eden dervişlerin dışında buraya gelen giden herkese, fakir ve miskinlere, tekkenin içinde bulunduğu külliye'deki cami, medrese, darülhadis gibi diğer birimlerin görevlilerine yemekler dağıtılmakta (Bölükbaşı, 2015, s.158) böylece tekke hem kendi iç dinamikleri hem de toplumla adeta bütünleşmekteydi. Öyle ki Saraybosna'daki İskender Paşa Tekkesi, gibi bazı tekkelerde cuma günleri, Ramazan ve Kurban Bayramı'nda halka yemek dağıtılması bir gelenek halini almış bu uygulama imaret ve misafirhanenin kapatılmasına kadar devam etmişti (İyiyol, 2010, s.40). Nitekim III. Selim'in bir fermanında İskender Paşa Tekkesi'nin giderleri sıralanırken her Cuma, Ramazan ve Kurban Bayramı'nda yapılan pirinç için 1080 akçe; Aşçının maaşı için, 720 akçe yerini almış görülmektedir (İyiyol, 2010, s.40). Aslında tekke ve zaviyeler etrafında şekillenen Anadolu irfan geleneğinin dışı dönük en önemli yönünün sofraya açma, imaret kurma ve bu sayede toplumla paylaşma ve kucaklaşma, geniş kitlelere ulaşma böylece irşat ağını olabildiğince genişletme uğraşı olduğu bayramlar gibi özel günlerin de bu duruma önemli katkılar sunduğu açıkça müşahede edilebilmektedir. Mesela Mevleviler Kurban bayramlarına özel kurban etinden kavurma lokması yaparak dergâha gelip gidenlere ikram ederken Kadiriyye'nin Eşrefiyye kolundan Nu'maniyye tekkesinde de Ramazan ve Kurban bayramlarının ikinci gününde köfteli "çorba töreni" yapıldığı, 12 İmama izafeten 12 kişilik sofralar etrafında toplanıldığı kaydedilmiştir (Tosun, 2004, ss.125-126). İstanbul'da merkezi bir konumda bulunan Gümüşhanevi Dergâhında ise şeyh ailesi, burada kalan dervişler ve vazifeliler dışında haftalık toplu zikirler, kandil geceleri, Ramazan iftarları, mevlit ve hatim için buraya gelenlere, konaklayanlara ve yoksullara yemek verilmekteydi (Yılmaz, 2020, ss.91-92). Şüphesiz kandil gecelerinde ve bayram günlerinde verilen yemekler ve yapılan ikramlar mutfak giderlerini bir hayli artırmaktaydı. Mesela Merkez Efendi ve Eyüp'teki Şah Sultan tekkelerinde yemek masrafları için Hz. Muhammed'in (sav) doğum gününde 600 akçe, Regaip ve Berat kandillerinde 400'er akçe, bayramlarda ise 150'şer akçe ayrılırken diğer zamanlarda sadece 25 akçe ayrıldığı kaydedilmiştir (Bölükbaşı, 2015, s.90; BOA. EV.VKF, 9/20). Aradaki bu büyük fark bayramlarda ve söz konusu mübarek kabul edilen gecelerde tekkelerin sosyal hayat içerisinde ne denli güçlü bir çekim merkezine dönüştüğünü ve kalabalık bir misafir topluluğunu ağırladığını göstermesi bakımından mühimdir. Benzer şekilde 19. asır Kasımpaşa Mevlevi Dergâhı şeyhlerinden Ali Efendi'nin hanesinin de üç gün boyunca ziyaretçilerle dolup taşıdığı dervişlerden Aşçı Dede'nin de bu süre zarfında şeyhin dairesinde gelen misafirlere hizmet ettiği görülmektedir (Aşçı Dede, 2006, s.322). Yine Alevi-Bektaşiler arasında Deliorman bölgesinde de bayramlaşma töreni gülbanklar eşliğinde coşkuyla yapılmaktaydı. Bayram günleri Baba, ana, bacısıyla birlikte cemde posttaki yerini alırdı. Bayramlaşmaya gelen talipler her zamanki gibi önce hal sorarlar sonra baba ile birer birer bayramlaşırlardı. Bayramlaşma ritüeli ardından Baba "Hüü, darlarınız,

menzilleriniz hak olsun, Hakk deryasında kabul olsun. Gerçek erlerin demine, Pirimiz Murtaza Ali'nin keremine, ya Ali Hüü" şeklinde bir gülbank okurdu (Piroğlu, 2003, ss.27-28). Verilen misallerden anlaşılacağı üzere bayramlarda dergâhlar toplumun hemen hemen bütün kesimleri için güçlü bir çekim merkezine dönüşmekteydi. Tekkenin kapılarının halka açılması tarikatların inanç ve zihin dünyasının tekkeden kitlelere doğru propagandası için onlara eşsiz bir fırsat sunduğu gibi halkın tekkeye olan yoğun teveccühü, postta oturan şeyhi ve türbeyi ziyaretleri bir takım adak, nezir, hediyelerin gelmesine vesile olarak sosyo-ekonomik olarak da tekkenin güçlenmesine yol açmaktaydı. Mesela arefe günü halk arasında helva yapılarak fakirlere, gariplere ve komşulara sadaka olarak dağıtılması geleneğinden dergâhlar ve dervişlerin de nasibini alması (Karadağ, 2016, s.111)¹³ gibi hadiseler tekkeden halka doğru olduğu gibi halktan da tekkeye doğru bir takım hediye, yardım, izzet ve ikramların yapılmasının ola geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

4. SONUÇ

Ramazan kadar Ramazan bayramı da sūfîler için çok mühim bir yere sahip olmuştur. Ramazan ayına ve oruç ibadetine verilen büyük ehemmiyet, yüklenen derin zahiri ve tasavvufi anlamlar bu mübarek ayın hasadı olarak görüldüğü anlaşılan bayram gecesi, bayram namazı, bayramlaşma, türbe ziyaretleri, ikramlar, ibadet, sohbet, ayin ve zikirlerle donatılan bir bayram olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tarikattan tarikata usul ve erkânlar değişmekle birlikte tekkenin merkezinde bulunan şeyh ile halife ve müritleri bayram namazı için birlikte camiye gitmişler, namaz sonrasında hep birlikte dergâha dönerek tarikatlarının usulünce bayramlaşmış, zikir yapmışlardır. Bayram boyunca dergâhların kapıları ihvana ve halka açılmış, şeyh efendinin şahsında tekke bir çekim merkezine dönüşmüş, bayrama özgü geleneksel yemekler ve ikramlarla tekke etrafında cereyan eden hareketlilik ve canlılık hat safhaya ulaşmıştır. Öyle ki bu bayramlaşma merasimlerindeki teşrifat usulleri, söylenen sözler, şüirler bazı tarikat çevrelerinde zamanla edebi, folklorik bir mahiyete bürünmüştür. Arefe gününden başlayarak bayram günlerinde de devam eden çoğu tekke ve zaviyelerin içerisinde ya da hemen yanı başındaki türbelerde metfun bulunan kurucu, ulu şeyhlerin ve tarikatın yol büyüklerinin mezarlarına yapılan ziyaretler, dua ve zikirler tekke ile ihvan ve toplum arasındaki manevi bağların, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin güçlenmesine çok yönlü katkılar sağlamıştır. Başka bir deyişle bayram hem tekke içinde hem de tekke ile sosyal çevresi arasındaki maddi ve manevi bağları tahkim etmiş, kuvvetlendirmiştir. Meşâyihin bayramlaşmak için saraya davet edilmesi, aynı maksatla Meşihat dairesini ziyaretleri, devlet erkânıyla tebrikleşmeleri onların kamusal alandaki varlığını bir kez daha meşrulaştırmış, güç ve prestijini daha da artırmıştır. Zaman zaman da bayramlaşma ve tebrikleşme üst düzey yöneticilerden yardım ve ihsan taleplerine, maddi kazanımlar sağlanmasına, bir takım sorunların kamusal alana aktarılmasına ve çözülmesine vesile olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Yazar Katkısı: Zekeriya Işık (%100)

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare that there is no conflict of interest.

Funding: The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.

Ethical Approval: This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.

Author Contributions: Zekeriya Işık (100%)

KAYNAKÇA

- Ali Emiri Mahmud I (AE. SMHD. I)
- Hatt-ı Hümayun (HAT)
- Evkaf Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF)
- Kıbrıs Kadısı Ali Rifat Efendi Tarafından Mahalli Muhtelifeye Yazılan Evrak Dosyası (KB.MAA.FE.).
- Sadâret Defterleri (A.MKT.UM)
- Sadâret Mütferrik Belgeler (A.M)
- Sadâret Teşrifat Kalemi Evrakı (A.TŞF)
- Siyasi Kısmı Belgeleri (HR.SYS)
- Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.)
- Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defteri (MA. MDD.).
- Çorum Şer'îye Sicilleri (2009). (Çorum belediyesi, Çorum şer'îyye sicilleri transkripsiyon projesi kapsamında Türk arşivciler derneği'nin katkılarıyla transkripsiyonu yapılmıştır H. 1255-1327(1839-1911), Çorum: Çorum Belediyesi Kent Arşivi.
- Ahmed Lûtfi Efendi. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi tarihi* (Çev. A. Hazarfen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi (2003). (Haz. S. Küçük-R. Muslu). Sakarya: Aşşyan Yayınları.
- Aşçı İbrahim Dede. (2006). *Aşçı Dede'nin Hatıraları-Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı* (Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi c. 1-4). İstanbul: Kitabevi.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Atasoy, N. (2005). *Osmanlı dönemi tarikat kıyafetleri ve cihazları osmanlı toplumunda tasavvuf ve sûfîler* (Haz. A. Y. Ocak) Ankara: TTK Yayınları.
- Bayraktar, İ. (1992). *Bayram* (TDV İslam Ansiklopedisi, c. 5). 259-261.
- Başkurt, İ. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kürsü şeyhliği. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27, 117-118.
- Bölükbaşı, A. (2015). XVI. Yüzyılda İstanbul'daki halveti tekkeleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, N. (2012). Eyüp tekkeleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Döğüş, N. (2001). Arşiv belgeleri ışığında 19. yüzyılda dini bayramlar (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdem, S.(1992). *Bayram* (TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 5). 257-259.
- Esad Efendi. (1979). *Osmanlılarda Töre ve Törenler(Teşrifât-ı Kadîme)* (Açıklamalarla Sadeleştiren: Y. Ercan). İstanbul: Kervan Kitapçılık Tercüman 1001 Temel Eser.
- Farabi. *Büyük Türkçe Sözlük* (Desktop/farabi%20Büyük%20Türkçe%20Sözlük.doc.pdf, Erişim tarihi: 30.10.2022).

-
- Faroqhi, S. (2014). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam/ortaçağdan yirminci yüzyıla* (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hâce Muhammed Lutfi (2011). *Hulâsatü'l-hakâyık ve mektûbât-ı hâce muhammed lutfî*, (Yayın Kurulu Hüseyin Kutlu vd.), İstanbul: Damla Yayınevi.
- Hücviri. (2010). *Keşfu'l-mahcûb hakikat bilgisi* (Haz. S. Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Işık, Z. (2016). *Devlet ve tarikat-osmanlı toplumunda devlet tarikat ilişkilerinin ideolojik ve sosyolojik zemini*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- İbn. Haldun. (2013). *Mukaddime* (Haz. A. Tekin. c.1-2). İstanbul: İlgı Kültür Sanat.
- İnançer, Ö. T. (2005). *Osmanlı tarihinde sûfilik âyin ve erkânları, osmanlı toplumunda tasavvuf ve sûfiler* (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: TTK Yayınları.
- İyiyol, F. (2010). Boşnak halk kültüründe Türk tekke-tasavvuf geleneğinin izleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karabulut, N. (2005). *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi*. Gümüşhane: Gümüşhane Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karadağ, S. (2016). Kuruluş ve yükselme dönemi Türkiye Selçuklu Devleti'nde günlük yaşam (1075-1237) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Mizanü'l - Hakk Fi İhtiyari'l-Ehak* (Çev. O. Ş. Gökyay ve S.Uludağ). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Lewis, R. (2009). *Osmanlıda gündelik yaşam* (Çev. A. R. Orhunsoy). Ankara: Alter Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. (2008). *Fîhi Mâ-Fîh* (Çev. A. Gölpınarlı). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Fîhi Mâ-Fîh* (Çev. A. Gölpınarlı). 245-Fihi_Ma_Fih_(Chev-Abdulkaki_Golpinarli).pdf (turuz.com) (Erişim tarihi: 30.10.2022).
- Gürer, D., Küçük, S., Bakırcı, N., Şahin, B.R. ve Ertürk, E. (2013). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin bütün eserlerinden seçmeler*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Mevsim, H. (2009). *Bulgar gözüyle Bursa*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih terimleri ve deyimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Piroğlu, A. L. (2003). Bulgaristan deliorman alevlerinde secdenin anlamı - yedi kat yer, yedi kat gök. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (26), 25-30. Erişim adresi: <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/565>
- Osmânzâde Hüseyin Vassaf Efendi. (2006). *Sefîne-i evliyâ* (Haz. M. Akkuş- A.Yılmaz c. 1-5). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ösen, S. (2011). 19. Yüzyıl Osmanlı devlet ve toplum hayatında mevlevilik (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Özer, E. (2007). Osmanlı'da tekke ve tarikat ıslahâtı -II. Mahmud dönemi ve sonrası (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Özdemir, N. (1992). *Bayram* (TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 5). 263-265.
-

-
- Özden, Ö. (2013). Alvarlı efe hazretlerinin şiirlerinde bayram, *Uluslararası Hâce Muhammed Lûtfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu Bildirileri*, 107-116, Erzurum.
- Öztürk, M. C. (2018). *Bir İstanbul tarikatı cerrâhîlik-pîr Nüreddin-i Cerrâhî ve cerrâhî tarikatı*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1992). *Peçevi tarihi* (Hazırlayan B. S. Baykal). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.
- Seetzen, U. J. (2017). *İstanbul günlükleri ve Anadolu'da yolculuk (12 Aralık 1802-22 Haziran 1803)* (Çev. S.T. Noyan c. 1), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Stambolski, H. (2018). *Bir Osmanlı hekiminin anılarıyla imparatorluğun zor yılları (1858 1878)* (Çev. Haz. H. Mevsim). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tosun, N. (2004). Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 123-135.
- Türkçe Sözlük* (1988), (Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, c. 1-2), Ankara: TTK Yayınları.
- Veliçkov, K. (2017). *İstanbul'dan hatıralar 1870-1890* (Çev. H. Mevsim) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yahyâ Âgâh Efendi. (2020). *Tarikatlarda merasimler (nakşbendiyye, kâdiriyye, zenbûriyye)* (Haz. Y. E. Özer). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yavuz, Y. V. (1996). *Fitre* (TDV İslâm Ansiklopedisi, 13). 160-161.
- Yılmaz, Ö. (2008). Toplumun birlik ve beraberliğine katkı sağlayan bazı sûfi deneyimler (kesrette vahdet). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 349-374. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4292/255195>
- Yılmaz, N. (2020). *Câmiü't-Turuk bir şahsiyet Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî hayatı dergâhı halifeleri eserleri ve tasavvufî yolu*, Ankara: İlahiyât Yayınları.

SUMMARY

Ramadan (idu'l-fitr) and Kurban (idu'l-adha) are two religious observances in Islam. These achievements, according to popular belief, began to be commemorated in the second century of the hijra. Ramadan and Kurban accomplishments were held in high regard in the Ottoman Empire, as they were in Turkish-Islamic tradition. In every corner of the world, feasts were commemorated with established customs and ceremonies. The public ceremonies begin on the morning of the feast, following the prayers in mosques or open places known as musalla. The state administrators' feast at the palace was held in accordance with Fatih Sultan Mehmet's laws. With its profound effects on social and social life, Eid-al-Fitr is one of the Turks' greatest achievements. Because Eid al-Fitr, with its processions, parades, rituals, feasts, middle dances, meddahs, excursions, and visits to dervish lodges and tombs, played such an important role in daily life. It was unavoidable that the Sufis would be included in a phenomena that included practically all facets of state proceedings and daily life in the Ottoman Empire. In many ways, they were identified with the community.

Purpose and Method

The purpose of this study is to discuss and explain the topic based on the following hypotheses: The Sufis' religious and spiritual lives were influenced by Eid-al-Fitr. Although there are certain distinctions between sects, this has resulted in the establishment of feast-specific customs, traditions, and traditions, as well as their metamorphosis into folklore over time. It allowed for the multi-faceted openness of dervish lodges and zawiyas to the society, allowing for the expansion and strengthening of the sects' affiliate network. He contributed to the muridani, ihvani, and muhibbani clinging to the dervish sheikh through practises such as ritual, dhikr, prayer, and eating.

The study is in the nature of historical research, and the first step was to classify the documents and findings gathered using data collecting technologies. The study was then evaluated and its material analysed. The information gathered from travel books, memoirs, and works by Sufi circles that stand out, particularly for their subjective nature, was compared to analysis and criticism approaches.

The research is divided into three sections. As a prelude, the prologue provides general information on the Ramadan Feast and how it was viewed in Ottoman society. Then, in the life of the Sufis, Eid al-Fitr was explained, along with its religious and spiritual traditions. Finally, the Sufis define Eid al-Fitr in terms of feasting practises. The pieces have been designed to complement one another.

Archival materials, chronicles, memoirs offering detailed information about the social and cultural texture of the period as well as daily life activities, trip books, Sufi circles' menaqibname type works, and contemporary sources were employed in the research.

Results and Conclusions

Eid al-Fitr has a significant place for Sufis as well as Ramadan. The deep mystical implications ascribed to the month of Ramadan and fasting devotion have set the way for the formation of a feast phenomenon complete with Eid night, Eid prayer, eating, tomb visits, treats, worship, dialogue, rituals, and dhikrs. The sheikh, caliph, and his followers, who were in the centre of the lodge, proceeded to the mosque together for the Eid prayer, despite the fact that the techniques differed from sect to sect. They all returned to the dervish lodge after the prayer, enjoyed the feast according to their order, and made dhikr.

During the feast, the lodges' doors were opened to the public, the sheikh's lodge became a centre of attraction, and the activity and liveliness around the lodge rose as a result of the feast's traditional feasts and treats. So much so that in some sect circles, the ritual procedures, spoken words, and poems in these joyful celebrations have taken on a literary and folklore quality throughout time. To put it another way, the feast cemented and deepened material and spiritual links within the lodge as well as between the lodge and its social surroundings. The sheikhs' invitation to the palace for the feast, their visit to the sheikhs' office for the same purpose, and their dining with state officials all legitimised their presence in the public realm once more. It boosted the sheikhs' authority and status. The feast has played a role in assisting senior managers with requests for assistance, offering financial benefits, and taking some problems to the public domain and settling them.

This article has highlighted the necessity and usefulness of conducting more research on the practises adopted on special days by both Sufis and societal circles such as the ulema, bureaucracy, traders, and warriors, based on the data it uncovers. As a result, it is clear that such research will be extremely useful in describing the lives of diverse groups in Ottoman society, identifying and understanding some old behaviours, and comprehending some customs and traditions that have remained to this day.

SON NOTLAR

¹ Fatr kökünden türetilen fitr kelimesinin oruca son vermeyi, iftari ifade ettiği, bundan dolayı Ramazan bayramına idü'l-fitir denildiği kaydedilmiştir (Yavuz, 1996, s.160).

² Mesela Osmanlı gayrimüslim tebaasından hekim Stambolski bayram günlerinde "Enderun'un büyük bahçelerini Konstantinos Sarayı'nın kalıntılarını, imparatorluğu eski zenginliklerinin muhafaza edildiği çeşitli köşkleri, camileri, daha fetih döneminden el yazması günlüklerin bulunduğu kütüphaneleri, türbeleri ziyaret" ettiğini kaydetmiştir (Stambolski, 2018, s.120-121).

³ Mesela Osmanlı gayrimüslim tebaasından hekim Stambolski bayram günlerinde "Enderun'un büyük bahçelerini Konstantinos Sarayı'nın kalıntılarını, imparatorluğu eski zenginliklerinin muhafaza edildiği çeşitli köşkleri, camileri, daha fetih döneminden el yazması günlüklerin bulunduğu kütüphaneleri, türbeleri ziyaret" ettiğini kaydetmiştir (Stambolski, 2018, s.120-121).

⁴ Mesela İstanbul Kadılgının ilamı üzerine Bayram gecesi minare kandillerinin yakılarak, arefe günü de top atılması emredilmiştir (BOA. DH.MKT. 931/66, 7 Zilhicce 1322/M. 12 Şubat 1905).

⁵ Nitekim "İd-i said fitr için Lefkoşe komiserliğine" gönderilen bir emirde "ilamı şer'ide... (bayramın)yalnız birinci gecesi minârât ve cevâmî ve mesâcidden ikad kanâdil" yakılması emredilmişken "bu gece ikinci gece olduğu halde minârât-ı cevâmiden ikad kanâdil" yakıldığının tespit edilmiş olduğu belirtilmiştir (BOA.KB.MAA. FE. 4-26, 2 Şevval 1325/M. 8 Kasım 1907).

⁶ Aşçı İbrahim Dede, 1828'de İstanbul'da doğmuş, Süleymaniye Rüştiyesini bitirmiş Rûznâmçe Kalem'inde memuriyete başlamış, Kasımpaşa Mevlevihane'sine devam ile bu tarikata intisap etmiştir. 1855 yılında Dördüncü Ordu rûznâmçeciliğine atanarak Erzurum'a gitmiş, Erzincan'da Nakşi-Hâlidî şeyhlerinden Fehmi Efendi'ye bağlanarak bu tarikata girmiştir. Burada hilâfet ve icazet almış kendisine Aşçı Dede unvanı verilmiştir (Aşçı Dede, 2006, s.XI-XLV).

⁷ Veliçkov'un aktardığı bu hikâyeden süfîlerin hoşgörüsüz oldukları gibi genel kanaatin dışında bir yoruma varılmamalıdır. Aslında dervişin buradaki tavrının Ramazanın manevi değer ve kıymetinin bilinmemesine olan bir yakınma olduğu o esnada cemaat arasında bulunan üstü başı yırtık bir dilencinin oradan ayrılmak istemesi üzerine hemen ona sarılarak bu sert emrim sana değil asıl suçlular susuyor, diyerek dilencinin ayrılmasına mani olmasından anlaşılmalıdır (Veliçkov, 2017, s.15).

⁸ Daha Ortaçağda İbn. Haldun cami ve mescitlerin birisinin binaları büyük, umuma açık, cemaati kalabalık olan cuma ve bayram namazları da kılınan camiler, diğerinin ise bir cemaate veya mahalleye mahsus olup cuma ve bayram namazlarının kılınmadığı umuma kapalı cami ve mescitler şeklinde iki çeşit olduğunu kaydetmiştir (Tekin, 2013, s.834).

⁹ Nitekim her sene Ramazanın yirmi altıncı günleri "tebrîk-i İydi şerif ve iftar zamanında" Şeyhülislam Efendiye gidilmesinin usulüldü (Esad Efendi, 1979, s.46; Lütfi Efendi, 1999, s.1/112).

¹⁰ Mesela bayramlaşmanın daha bayram gelmeden meşakkatli bir merasimle yapılırken bu adetten vaz geçilmesi bayramlaşma usullerinde zamanla bir takım değişiklikler yaşandığını göstermektedir. Zira bayram gecesi belirlenen saatte bayramlaşma merasimine katılacak olan devlet erkânı sabah namazını Ayasofya Camii'nde kıldıktan sonra saraya gidip törene iştirak ederlerdi (Nutku, 1992, s.263-265; Esad Efendi, 1979, s.59-61). Lütfi Efendi, özellikle bayramların kış aylarına denk geldiği dönemlerde devlet erkânının ellerinde fenerler, yollarda yağmur ve soğukta kalmalarına neden olan bu âdetin bayramdan önce bayram tebrikinin anlamı olmadığı da düşünülerek 1254(1838-1839) yılında terkedildiğini kaydetmiştir (Lütfi Efendi, 1999, s.5/937).

¹¹ Meclis-i Meşâyih resmen 1280/1863 yılında kurumuş, fiilen icraata geçmesi ise 1283/1866'da mümkün olmuştur (Özer, 2007, s.126-127).

¹² Söz konusu duruma açıklık getiren bir vesika şu şekildedir: "Reşadetlü Efendim. Bi-mennihi teâla şeref tecelliyâtıyla kulub-ı ehl-i imânı vâyedâr feyz ve sürür (bereketli, kısmetli ve sevinçli) edecek olan İyd-i sa'îd-i Ramazan'ın ikinci günü vasatî(ortalama) saat bir raddelerinde Meclis-i Meşâyihle beraber merkez Meşâyih-i kirâm daire-i meşihatde bi-l-ictima' (toplularak) zât-ı hazret-i meşihat-penâhiye arz-ı tebrîkât eylemeleri meclisçe tensib edilmekle zât-ı müridânelerinin dahi teşrifleri ve arzu buyuranlar iştirak etmek üzere mülhak-ı tekâya meşâyihine de iş'ar buyrulmaları (meşâyihle katılmış tekkelere de bildirilmesi) temenniyâtıyla..." (MA. MDD., 1739-132/61-62, 8 Zilhicce 1336/M. 14 Eylül 1918).

¹³ Mesela bayramın arefe gecesinde bir tacirin karısı şekerli helva ile dolu bir tepsiyi kocasına hayır dua ile yardım etmeleri için Mevlânâ ve müritlerine göndermiştir (Karadağ, 2016, s.111).